

**До спеціалізованої вченої ради щодо присудження ступеня вищої освіти
доктора філософії ДФ 212, утвореної наказом ректора Українського
державного університету імені Михайла Драгоманова (наказ № 159 від 28
квітня 2025 року).**

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»
КЕЛЬМАНА Михайла Степановича
на дисертацію БАГРІЯ Юрія Михайловича на тему
«Концептуальне осмислення співвідношення моралі та права
в українській правовій традиції з позицій типів раціональності»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право», галузь знань 08 «Право»**

Актуальність теми дисертації та зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота Багрія Ю. М. присвячена проблемі, що має для сучасної української правничої науки засадниче значення, оскільки з'ясовує співвідношення моралі та права в українській правовій традиції крізь категорію типів раціональності. У час, коли українська державність захищається не тільки військовою силою, а й здатністю суспільства утримувати власну правову, культурну та моральну ідентичність, звернення до морально-правових підвалин національної правової традиції є науково виправданим і суспільно необхідним.

Рецензована праця не обмежується звичним описом співвідношення права і моралі як двох соціальних регуляторів. Її концептуальна цінність полягає

у спробі показати, що українська правова традиція формувалася не як механічне засвоєння владного закону, а як історично тривалий процес морального наповнення правових форм, у якому звичай, справедливість, гідність, добросовісність, совість, спільне благо та християнсько-гуманістична етика відігравали роль змістовних засад правового буття.

Особливої ваги ця тема набуває в умовах повномасштабної російської агресії проти України. Війна актуалізувала питання територіального суверенітету та цивілізаційної відмінності українського правового досвіду від імперських, державоцентристських і репресивних моделей. У цьому контексті дослідження Багрія Ю. М. є спробою теоретично пояснити, чому для української правової культури принцип справедливості історично не був зовнішнім щодо права, а становив одну з умов його легітимності.

Актуальність дисертації посилюється європейським вектором розвитку України. Інтеграція до європейського правового простору не може зводитися до формального запозичення нормативних конструкцій. Вона потребує глибинного засвоєння ціннісного змісту верховенства права, поваги до людської гідності, прав людини, правової визначеності, пропорційності та справедливості. Саме тому звернення автора до природно-правової доктрини, морально-етичних засад права має як теоретичну, так і прикладну значущість.

Дисертація має міждисциплінарний характер. У ній перетинаються проблематика теорії права, філософії права, історії українського права, правової антропології, правової аксіології та історії політико-правової думки. Такий підхід є виправданим, оскільки предмет дослідження не може бути належно розкритий винятково засобами формально-догматичного аналізу. Співвідношення права і моралі у національній правовій традиції вимагає реконструкції світоглядних, культурних, історичних і раціональних передумов правового розвитку.

Тема дисертації пов'язана з науково-дослідною проблематикою Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, а саме з дослідженням проблем застосування норм права в процесі розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави. Зміст роботи узгоджується із

цією науковою проблематикою, оскільки автор досліджує історико-правові джерела національної традиції та можливості її використання у правових реформаційних процесах сучасної України.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена одночасно кількома чинниками, а саме: необхідністю подолання легістського відриву права від моралі; потребою у концептуальному осмисленні української правової традиції; завданнями зміцнення правової ідентичності українського суспільства; потребою у ціннісному наповненні правових реформ; воєнним контекстом захисту української державності та європейською перспективою розвитку національної правової системи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Перший розділ «Ступінь наукового опрацювання проблеми співвідношення моралі та права в українській правовій традиції з позицій типів раціональності та методологічні засади дослідження» є методологічною основою дисертації. Автор послідовно аналізує стан наукової розробленості проблеми, окреслює поняттєвий апарат і доводить, що дослідження моралі та права в українській традиції потребує поєднання теоретико-правових, історико-правових і філософсько-правових підходів. У цьому розділі аргументовано показано, що легістська доктрина, яка ототожнює право із законом, не здатна повноцінно пояснити український правовий досвід, оскільки залишає поза аналізом звичай, морально-етичні засади, природні права, духовно-культурні джерела правового розвитку. Саме тому природно-правовий підхід, доповнений антропологічним, аксіологічним, герменевтичним, історико-правовим та синергетичним підходами, обрано автором як найбільш відповідний предмету дослідження.

Другий розділ «Морально-правовий континуум як культурно-цивілізаційний феномен» має концептуальний характер. У ньому автор реконструює загальноцивілізаційні передумови співбуття моралі та права, аналізує їх спільні витоки, функції, структурні елементи та ціннісне призначення. Заслуговує на увагу авторська теза про право як форму буття моральних норм, або юридизовану мораль. Саме вона організовує логіку

дослідження та дозволяє авторові послідовно розглядати право не як зовнішню команду влади, а як нормативну форму людського духовно-культурного досвіду.

У межах другого розділу розкрито значення різних типів раціональності для правогенезу. Автор порівнює античну раціональність, спрямовану на пошук міри, справедливості та цілісності полісного буття; римський прагматизм, зорієнтований на юридичну форму, майновий порядок і техніку правового регулювання; новоевропейський раціоцентризм, який у певних історичних умовах сприяв відокремленню права від морально-етичних засад. Така логіка виконує методологічну функцію для подальшого аналізу української правової традиції.

У третьому розділі «Українська правова традиція від України-Руси до новітньої епохи: особливості взаємозалежності права та морально-етичного виміру буття» досліджено морально-правову регуляцію в княжій Україні та Литовсько-Руській державі, генезу козацького права як форми юридизованої моралі, правові ідеї українських мислителів колоніальної доби та проблемність сучасного діалогу права і моралі.

Окремо слід відзначити звернення автора до козацького права, українського загального права, права справедливості, Конституції Пилипа Орлика, правової думки професорів Києво-Могилянської академії та морально-правових ідей українських мислителів XIX – початку XX ст. Саме ці сюжети надають дисертації національно-правової конкретності та виводять її за межі абстрактної філософсько-правової рефлексії.

Висновки дисертації відповідають поставленій меті та завданням. Автор показав, що українська правова традиція може бути осмислена як історично сформований спосіб поєднання морального змісту та правової форми, а її актуалізація має значення для сучасного правового реформування, подолання законницького державоцентризму та утвердження реального, а не декларативного верховенства права.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, що відображає результати власного дослідницького пошуку здобувача. Сформульовані у роботі положення, висновки та пропозиції ґрунтуються на

опрацюванні значного масиву філософсько-правових, теоретико-правових, історико-правових, культурологічних, нормативних та історичних джерел. Автор не обмежується компілятивним викладом наукових позицій, а вибудовує власну концептуальну лінію: від загальної проблеми моралі та права – до типів раціональності – і далі до специфіки української правової традиції та її значення для сучасної України.

Особистий внесок Багрія Ю. М. полягає у формулюванні авторської інтерпретації української правової традиції як морально-правового феномену, у спробі пояснити її розвиток через вплив типів раціональності, у виокремленні гуманістичного людиномірного типу раціональності як однієї з підстав українського правового розвитку, а також у постановці питання про необхідність ціннісного наповнення сучасних правових реформ.

Достовірність і наукова новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації забезпечується належним рівнем джерельної бази, послідовним застосуванням обраних методологічних підходів, логічним зв'язком між метою, завданнями, структурою та висновками роботи, а також апробацією основних результатів у наукових публікаціях автора. Виклад матеріалу свідчить про обізнаність здобувача з ключовими напрямками сучасної філософії права, теорії права, історії українського права та правової аксіології.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній здійснено комплексне теоретико-правове дослідження співвідношення моралі та права в українській правовій традиції з позицій типів раціональності. У роботі запропоновано концептуальну модель, у межах якої українська правова традиція розглядається як історично змінювана, але ціннісно тягла система морально-правових смислів, що впливали на форми права, правосвідомість, правову культуру та правову ідентичність українського народу.

У результаті проведеного дослідження отримано такі наукові результати: вперше:

– обґрунтовано доцільність дослідження співвідношення моралі та права в українській правовій традиції саме в контексті природно-правової доктрини,

оскільки легістський підхід, що ототожнює право із законом, не розкриває морально-етичних і культурних джерел українського правового розвитку;

- запропоновано авторське бачення впливу типів раціональності на розвиток національної правової традиції, зокрема обґрунтовано значення гуманістичного людиномірного типу раціональності для українського правового досвіду;

- доведено, що мораль і право в історичному розвитку мають спільні духовні витoki, спільну цільову орієнтацію на справедливість, структурну подібність і взаємну ціннісну залежність;

- сформульовано положення про право як юридизовану мораль, тобто як нормативну форму буття моральних засад у суспільному просторі;

- розкрито історичну специфіку української правової традиції через категорії звичаєвого права, природної моральності, права справедливості, загального права, гідності, совісті, добросовісності та спільного блага;

- показано відмінність між українською природно-правовою традицією та імперсько-законницькою моделлю, зорієнтованою на державоцентризм, владну команду й формальну букву закону.

Удосконалено:

- розуміння раціонального чинника у правогенезі шляхом розмежування античної раціональності, римського прагматизму, новоевропейського раціоцентризму та української гуманістично зорієнтованої раціональності;

- уявлення про морально-правову природу домодерної української правової традиції, яка формувалася під впливом християнської етики, звичаєвого права, громадівського досвіду та природного розуміння справедливості;

- підходи до осмислення козацького права як явища, у якому юридична форма органічно поєднувалася з морально-етичним змістом, демократичними засадами, гласністю та ідеєю спільного добра;

- теоретичне бачення сучасної правової кризи України як кризи не тільки нормативної техніки, а й морально-правової культури, правової ідентичності та реального засвоєння змісту верховенства права.

Отримали подальший розвиток:

- положення про роль схоластичного раціоналізму глосаторів у систематизації права та у формуванні європейської юридичної раціональності;
- ідея про домодерну правову традицію українців як складову європейського культурно-правового процесу;
- підходи до розуміння української правової ідентичності як результату тривалого морально-правового розвитку, що зберігався навіть за умов втрати державності;
- наукові положення щодо необхідності ціннісного, а не суто формально-нормативного змісту сучасних правових реформ в Україні.

Зазначені результати мають достатній рівень наукової новизни та розширюють теоретико-правове бачення української правової традиції, її зв'язку з моральною культурою, типами раціональності та сучасним правовим реформуванням.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у можливості використання його положень для розвитку правової доктрини, удосконалення правової політики, змістовного наповнення правотворчої діяльності, формування правової культури та модернізації юридичної освіти. Попри філософсько-правовий характер роботи, її висновки не є відірваними від практики, оскільки стосуються ціннісних засад правової системи, без яких правове реформування залишається формально-нормативним і не досягає очікуваного суспільного результату.

Сформульовані у дисертації положення можуть бути використані:

- у нормотворчій діяльності – при розробленні концептуальних засад правових реформ, спрямованих на подолання формального законництва, посилення змістовного розуміння верховенства права, утвердження справедливості, пропорційності, гідності людини та правової визначеності;
- у правозастосовній діяльності – для формування підходів, за яких правова норма оцінюється не тільки з позицій формальної чинності, а й з огляду на її відповідність природно-правовим цінностям, конституційним принципам і морально-етичним засадам правопорядку;

– у діяльності органів публічної влади – для посилення відповідальності держави перед людиною, утвердження людиноцентричної моделі правового управління та відмови від практик державоцентричного тлумачення права;

– у науково-дослідній роботі – як підґрунтя для подальших досліджень правової традиції, правової культури, правової ідентичності, правової аксіології, природного права та проблеми моральних засад правової держави;

– у навчальному процесі закладів вищої освіти – під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Філософія права», «Історія політичних і правових учень», «Історія українського права», «Юридична деонтологія», «Правова культура», «Права людини» та спеціальних курсів з проблем правової аксіології;

– у виховній і просвітницькій роботі – для формування у здобувачів юридичної освіти розуміння права як ціннісного феномену, що не може бути зведений до тексту закону або адміністративної команди.

Практична значущість роботи полягає також у тому, що вона повертає в поле юридичної науки питання про моральну якість права, відповідальність влади, правову ідентичність і небезпеку неправового закону. Для України, яка одночасно здійснює правові реформи, захищає державність і інтегрується до європейського правового простору, такі питання мають не другорядне, а стратегічне значення.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 наукових публікаціях автора. Із них 5 праць подано як такі, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації, а ще 5 праць засвідчують апробацію матеріалів дослідження на науково-практичних конференціях та інших фахових заходах.

Публікації Багрія Ю. М. тематично узгоджені зі змістом дисертації та охоплюють ключові напрями його наукового пошуку: морально-етичний зміст Європейської конвенції з прав людини, морально-етичну парадигму правової держави у творчості українських мислителів, морально-етичний вимір козацької правової традиції, методологію дослідження національної правової традиції, морально-етичні засади позитивного права Руси-України та Литовсько-Руської

держави, а також проблеми прав людини, релокації, української правової традиції та путінізму як загрози правам людини.

Зміст опублікованих праць дає підстави стверджувати, що основні положення дисертації пройшли належну апробацію, а наукові результати здобувача були представлені у фаховому середовищі до подання дисертації на захист.

Оцінка змісту, структури та завершеності дисертації. Структура дисертації є логічною та загалом відповідає поставленій меті. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Послідовність викладу є виправданою, оскільки автор окреслює ступінь наукового опрацювання проблеми та методологію, далі переходить до загальнотеоретичного аналізу морально-правового континууму, після чого застосовує сформований інструментарій до дослідження української правової традиції від княжої доби до сучасності.

Дисертація є завершеною науковою працею. Її текст демонструє внутрішню концептуальну єдність, хоча окремі положення мають полемічний характер, оскільки тема дослідження перебуває на перетині права, моралі, історії, національної ідентичності та сучасної державної політики.

Мова дисертації відповідає вимогам наукового стилю. Автор використовує складний філософсько-правовий поняттєвий апарат, що є природним для обраної теми. Робота має достатню теоретичну насиченість і демонструє прагнення здобувача вести самостійний науковий діалог з доктриною, а не тільки відтворювати усталені положення.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Вивчення матеріалів дисертації та наукових публікацій дисертанта дозволили зробити висновок щодо відсутності порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації результатів дослідження. Використання ідей, наукових результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Попри загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, вважаю за необхідне висловити низку зауважень, що мають дискусійний характер і можуть бути предметом наукової полеміки під час публічного захисту.

1. Авторська теза про право як «юридизовану мораль» є концептуально сильною, але водночас потребує додаткового теоретичного обґрунтування. У роботі переконливо показано, що право без моральної основи втрачає змістовну легітимність. Проте не завжди достатньо чітко розмежовано моральну норму, правову норму, позитивне право, природне право та правовий закон. Виникає питання: де саме проходить межа між моральним імперативом і юридичною нормою, якщо право трактується як форма буття моралі? Бажано було б докладніше пояснити роль процедурності, інституційності, публічної визначеності та юридичної відповідальності у перетворенні морального змісту на правову форму.

2. Категорія типів раціональності є однією з центральних у дисертації, однак критерії їх розмежування не завжди подані з однаковою мірою чіткості. Автор оперує античною раціональністю, римським прагматизмом, природничо-науковим раціоцентризмом, гуманістичним людиномірним типом раціональності, законницьким і догматично-репресивним раціоналізмом. Така типологія є продуктивною, але складною. Під час захисту варто уточнити, чи йдеться про історичні типи мислення, методологічні моделі аналізу, культурно-цивілізаційні матриці або про доктринальні правові парадигми.

3. У підрозділі 3.4 автор слушно порушує проблему сучасної правової реальності України, зокрема розриву між правом і мораллю, інерції легістського мислення, формального сприйняття верховенства права та недостатньої морально-етичної культури влади і суспільства. Водночас пропозиція переходу до юснатуралістичної доктрини як стратегії правового реформування потребує більшої прикладної конкретизації. Доцільно було б чіткіше показати, через які правові механізми, інституційні процедури, освітні практики, стандарти правотворчості та правозастосування може відбутися такий перехід.

4. Для більш детального осмислення зазначеної проблематики варто було б за основу взяти елементи теорії діяльності, з використанням яких виокремити такі структурні компоненти діяльності як суб'єкт, об'єкт, дія, результат тощо. Таке методологічне рішення, на нашу думку, має сенс, оскільки рушійною силою усіх правових процесів є людина, а право є регулятором її поведінки, вказуючи на бажані, небажані або рекомендовані моделі. Рішення, що впливають на прогресивність розвитку суспільства, обрання демократичних форм взаємодії, сприяють розвитку особистості тощо, приймаються людьми, отже діяльнісний аналіз лише підсилює методологічну базу дослідження.

Наведені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації. Вони стосуються переважно складних теоретико-методологічних аспектів дослідження, логічно впливають із концептуальної насиченості роботи та можуть бути використані здобувачем для подальшого поглиблення наукової проблематики.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Багрія Юрія Михайловича на тему «Концептуальне осмислення співвідношення моралі та права в українській правовій традиції з позицій типів раціональності» є самостійним, завершеним і науково значущим дослідженням, у якому сформульовано нові теоретико-правові положення щодо морально-правової природи української правової традиції, ролі типів раціональності у правогенезі та значення природно-правової парадигми для сучасного правового розвитку України.

Здобувач продемонстрував належний рівень теоретичної підготовки, методологічної культури, здатність до самостійного наукового аналізу, вміння працювати з широким колом джерел і формулювати власну концепцію досліджуваної проблеми. Основні результати дисертації апробовані у наукових публікаціях, а її положення мають значення для розвитку філософії права, теорії права, історії українського права, правової аксіології, правової культури та правової освіти.

Дисертація відповідає вимогам, що визначені наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до

оформлення дисертації» та Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії», а її автор – Багрій Юрій Михайлович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри теорії права
та конституціоналізму,
Національного університету
«Львівська політехніка»

Михайло КЕЛЬМАН

Підпис засвідчую:
Вчений секретар
НУ «Львівська політехніка»
к.т.н., доцент

Роман БРИЛИНСЬКИЙ